

Kan konsten hjälpa oss att bli mer autentiska människor?

En bok kan öppnad väcka intresse och associationer i kraft av sitt omslag och sin titel. Åke Sandstedts *Oord* (Ekström & Garay, 2021) återuppväcker min fascination för en av de mest storslagna sekvenser från filmens värld som jag känner till – slutscenen i dokumentärfilmen *Honeyland* (regi T. Kotevska & L. Stefanov, 2019). Huvudkaraktären, en biodlare, går ensam över ödsliga vidder i ett nordmakedonskt vinterlandskap. Kvinnan vandrar som människan gjort på jorden under tusentals år, autenticiteten är självklar, liksom närvaron, i samklang med all levande omgivning. Hon säger inget, gör med sitt fattiga liv inga fossila avtryck, varken stör eller påverkar naturen utan följer bara i spåren av andra människor som en gång försökt överleva i dessa bergstrakter. Biodlaren med sin vandrarstav är värdig och stolt, väl medveten om att ord skulle omintetgöra upplevelsen av djup gemenskap och samhörighet.

Trots fattigdom och eländiga villkor – vi har i dokumentärfilmen fått veta att käkens kvarvarande tänder är smutsiga, att levnadsomständigheterna är miserabla, att huset hon lever i saknar all form av bekvämlighet, att hon måste kämpa för att hennes uråldriga kunskaper om bin ska respekteras också av storbonden som vill promota moderna idéer – framstår hon som stolt över att vara människa.

Den några minuter långa scenen är, om inte arkaiserande, så i vart fall tidlös och harmonisk, så fri från varje form av pekpinna och budskap att scenen svävar i en suveränitet som står över vår möjliga medömkan

för att i stället locka fram vår inlevelse. Det är inte kvinnan som bidrar till nedsmutsning och en allt mer ohållbar framtid. Hon, bergstraktens kanske sista biodlare utan kommersiella avsikter, försöker överleva så som man i alltid gjort i detta landskap.

*

Ja, omslaget och titeln på Åke Sandstedts berättelser i *Oord* förankrar mig åter i denna värdiga vandring, vars möjliga innebörd varje människa med intresse för ojämlika livsvillkor och för en värld i behov av större hållbarhet bör fundera över. På *Oords* framsida skymtar en ensam varelse i ett ödsligt fjärran, och hade det inte varit för att landskapet förefaller vara arktiskt, kunde man få för sig att det är biodlaren som tar sig fram i sin makedonska vintermiljö. Titeln ger oss ledtrådar, möjliga ingångar till berättelserna: ord verkar inte vara det substantiella. Något tyder på att orden ska tappas på kraft, att annat än ord vill utmana oss läsare. Men vad detta *Oord* är för något kan vi inte veta på förhand – vi måste ju läsa och försöka reflektera klokt och insiktsfullt som alltid när det handlar om att göra litteratur mer meningsfull.

Kan jag få vägledning av kvinnan biodlaren från de makedonska bergen? Hon, som förblir levande under läsningen av samlingens tio berättelser som ett slags replipunkt, utmanar min känslighet för tystnadens valörer och ger nödvändig och kontrastiv inspiration från sin utsatthet. Hon får fungera som en värdeämätare på hur äkta vi människor kan vara. Biodlaren blir följeslagaren som hjälper mig att bättre förstå de tio huvudkaraktärernas bevekelsegrunder i vad som under läsningen framstår som existentiella dilemman, mer präglade av inre oro och frågor om livets meningsfullhet än av social fattigdom och plågsamt, tvingande utanförskap. Kan jag komma nära dessa tio

människor i sällskap av denna makedonska kvinna, vars inre styrka och skönhet gjort ett sådant starkt intryck på mig?

Vad säger vi – som människor, nakna in på bara skinnet – med våra liv, vad vill vi uttrycka med och om oss själva, utan ord och utan förhoppningar om att vi ska bekräftas och få uppmärksamhet?

När är vi som mest äkta och trovärdiga – bortom orden, bortom förställningar och rollspel?

Frågorna gör att något smyger sig på under läsningen för att efterhand problematisera mitt sätt att se på biodlarens vandring. *Oords* tio huvudkaraktärer har bevekelsegrunder i viss mån annorlunda hennes, mysteriet människan framstår i berättelserna som så oändligt, svårforcerat och utmanande att jag inser att tolkning, förståelse och inlevelse förutsätter mycket mer än en kort filmsekvens. Har jag rentav lurats av kameran i *Honeyland* till att tänka eller inbilla mig något om biodlaren vilket bara är fåniga och kitschiga antaganden från min privilegierade synvinkel?

Finns det något bortom vår förmenta tro att vi är goda bara vi ger akt på en fattig människa?

*

Oords tio huvudkaraktärer lever skilda från varandra i tid och rum, men förenas som människor i insikten om att det autentiska inte nödvändigtvis är beroende av språket. Det finns annat än ord, mer avgörande som kan visa vilka de är bortom det förställande, bortom korrekthetsivern och fåfängan, bortom det som de förväntas säga trots att knappast någon varken lyssnar eller vill förstå.

På samma sätt som dokumentärfilmens kvinna tar sig fram i ensamhet vandrar två av bokens kvinnor. Den ena, en japanska som utsatts för

skamligheter ombord på ett fartyg i Arktis, ger sig iväg ut på isen, medan den andra, en finska, tar sig an en döende kvinna under en lika påfrestande vandring i vinternattens kyla. Båda konfronteras i sin ensamhet med ett inre och yttre kaos, och utan ord, utan tvingande rollspel, bortom bekräftelsebehov och korrekthetslaveri tvingas de förlita sig på sitt inre liv. I tystnaden och tiganet sker det paradoxala: de lyckas bejaka dimensioner i tillvaron som förändrar dem för alltid. Genom att modigt och värdigt möta sig själva i osäkerheten ute i vinterkylan – bortom ordens möjliga kraft, bortom hoppet om överlevnad – räddas de av en tillit och förtröstan som de aldrig upplevt tidigare.

Dessa känslor av befrielse i en utsatt situation, i ett avgörande ögonblick, där man knappast kunnat förvänta sig det, möter vi också i flera andra av *Oords* berättelser.

En man kommer till insikt om något gåtfullt som han håller inom sig. Han bryter upp, och först några år senare möter han människor från hemstaden. Tiganet är detsamma men efter en nyckelreplik tycks de äntligen förstå honom. Också vi som läsare får större förståelse. "Berätta inte", säger hans blick till en döende kvinna, som tycks ha något på hjärtat utan att hon lyckas få fram ord. "Varför uttrycka något som ingen ändå begriper? Du vet vad du vet. Det räcker." Innebörden av detta tycks förlösa novellens berättare, som tröstad och tillitsfull börjar upptäcka världen och "livets ordlösa rikedom".

Detta är ett genomgående tema i novellerna. Ord tappade på kraft ersätts av sinnenas varseblivningsförmåga, av överlevnadsstrategier och av olika sätt att tackla umbäranden och tunga livssituationer. Dramatiska, traumatiserande och svåra händelser gör att karaktärerna får ny syn såväl på sig själva som på världen. Att orden inte finns

tillhands gör inget – tigandet och tystnaden ger utrymme för sådana känslor av trygghet och tillit som människorna aldrig fått erfara tidigare.

Jägaren, attackerad och svårt skadad av en björn, måste komma underfund med hur han ska överleva i sin ensamhet. Han tvingas börja mima, och i minnena som väller över honom föds världen på nytt i en skönhet som han aldrig beaktat eller upplevt tidigare. Genom att i sitt inre återuppleva hustrun, föräldrarna och hundarna som en gång stod vid hans sida, återfår han en livslust, vilken kunnat te sig paradoxal om det inte vore för att berättelsen gestaltar kampen som ett slags tvingande förlossning. Är detta inte sådant som jag i min välvilja så insiktslöst trodde mig se också i biodlarens liv – ett katharsis som kunnat förlösa henne? Som om det i hennes verklighet var så enkelt?

Revolutionären i en berättelse blir fri som människa först på sin egen dödsbädd. Då får han äntligen fatt i de undertryckta känslor som under många år förvägrats honom under en plågsam flykt. De levande bilderna ur ett oförlöst förflutet tycks förenas med honom i det yttersta ögonblicket, som om blott döden kunnat skänka harmoni åt ett eländigt liv.

Detta meningsbärande, som infinner sig när man minst förväntat sig det, förverkligas också för sjuksköterskan som hittar en kvarlämnad baby i en krigshärjad stad. Tjugotre år gammal finner hon sin livsuppgift: att medelst goda gärningar tackla sitt inre kaos. I berättelsens nu minns den äldre kvinnan vad som en gång utspelats. Babyn hon räddat är en ung kvinna, med vilken hon når en harmonisk och tyst relation, som om de två tryggt förlikat sig med ödet att de funnit varandra då båda behövt det som mest. Livsuppgiften har blivit själva meningen med livet.

För människorna i två andra berättelser framstår estetikens kraft som det centrala. Det tycks som om skapandet gör dem modiga – kvinnan kommunicerar i stora väggbonader vad som förefaller vara vantrivsel på fabriksjobbet samt sitt nära förestående försvinnande, medan mannen bearbetar den tystnadskultur som rått i barndomshemmet hos farfar och farmor, vilken i sig öppnat konstens och fantasins världar för honom. Ingen av dem tyr sig till orden: hon lägger sin själ i valet och skapandet av bilder, han finner katarsis genom att bejaka pantomimens potential. Samtidigt provas deras mänsklighet, och här kan jag finna en beröringspunkt med biodlaren, vars kunskap och arbete med bina går att se som en uråldrig estetik. Men återigen tvivlet – vilka förutsättningar ges den makedonska kvinnan att alls reflektera över sin autenticitet och sin mänsklighet?

I avslutande berättelsen litar en soldat till en början blint på ordens kraft. Efter att ha utsatts för ett befäls övergrepp och därpå förnekats rätt att anmäla denne, mognar andra förhållningssätt gentemot verkligheten. Det sanna uppenbaras inte i orden utan bortom dem, sanningen ska sökas där språket inte är. "Vad hjälper ord när ingen läser eller lyssnar", frågar soldaten sig. Ingen fyrkantig och konformistisk politruk ska någonsin förstå honom. Mannen är inte nedslagen, inte bitter, men befriad och mer insiktsfull. Lugnt och klarögt betraktar han världen medan befälen pratar. Detta är ingen defaitism, snarare tvärtom. Vår mänsklighet och vårt inre provas inte i orden, utan bortom dem.

Att ge sig i kast med människorna i novellsamlingen, så som jag försökt göra här ovan, har tvingat mig ut i *mitt* människoblivande. Tankar har väckts, frågor har pockat på min uppmärksamhet, oklarheter i mitt liv har velat mig något som jag måste handskas med så klokt och insiktsfullt som möjligt. Vart jag kommit i mina funderingar och hur jag försökt svara på frågorna är inte särskilt intressant i sammanhanget.

Däremot är det mer relevant och betydelsefullt att rekommendera *Oord* till alla som befinner sig på olika livsresor och som vill reflektera och komma till bättre insikt om vad det är att vara människa.

*

Nej, mitt försök att alls uppmärksamma och leva mig in i biodlarens öde i *Honeyland* gör mig förstås inte till en god människa. Mycket annat ska till. Filosofen Simone Weil menar att det är ett under om någon verkligen förmår att ge akt på en olycklig människa. "Nästan alla", menar denne tänkare, "som tror sig ha den förmågan har den inte."

Men – och detta är mer betydelsefullt – Simone Weil uppmanar oss inte att se bort. Vårt fria val, som människor, är att utsätta oss för ljuset eller att inte göra det. Vem är jag att döma en fattig människa, var bevekelsegrund att ställa upp i en dokumentärfilm kanske inte var annat än att få en summa pengar? Vad vet jag om en fattig kvinna från de nordmakedonska bergstrakterna, vars livsvillkor är diametralt annorlunda mina egna? Läsningen av *Oord* får mig att inse att konsten visst kan få oss att bli mer autentiska människor, om vi ger akt på oss själva och reflekterar om vårt människoblivande – det som vi sällan eller aldrig pratar om i det offentliga rummet, bortom våra behov av att tala om vilka vi är.

Biodlarens autenticitet och människoblivande däremot är med största sannolikhet något som i fattigdom och elände underordnas en helt annan kamp – vad *Honeyland* än vill få oss att tro och tänka.

Michael

Economou